

Palestina-pioniers in de gemeente Weerselo

Bij het zoeken naar oorlogsslachtoffers uit de gemeente Weerselo kwam ik in het gemeentearchief tot een opmerkelijke ontdekking. Het blijkt dat er in deze gemeente tussen 1934 en 1942 zessendertig Palestina-pioniers hebben gewoond. Palestina-pioniers waren Joodse jongeren die zich door het volgen van een agrarische opleiding voorbereidden op migratie naar het toenmalige Palestina, sinds 1948 opgesplitst in Palestina en Israël. Onder hen waren ook veel Duitse Joden. Enkel van hen sloten zich later aan bij de Westerweelgroep. Eén van de bekendste hierbij was toch wel Max Windmüller, die in Hasselo bij de familie ter Haar woonde.

De geschiedenis van Max Windmüller

Geb. 17-02-1920 te Emden, Duitsland. Overl. 21-04-1945 te Cham, Duitsland.

Z.v. Moritz Windmüller, slager, en Jette Seligmann.

Max verbleef van februari 1939 tot eind december 1939 en opnieuw van juni 1940 tot maart 1941 als landbouwersknecht bij de Nederlands Hervormde familie ter Haar 'De Koekoek' te Hasselo nr. 42. Eind maart 1941 vertrok Max naar Assen. Hij kon het goed vinden met de familie ter Haar, er is nog langere tijd contact geweest en ook in zijn fotoalbum bevinden zich veel foto's uit deze periode.

Max kwam uit een gezin van vijf kinderen, zijn ouders hadden in Emden een goedlopende slagerij, maar door alle verboden werd hun het werken onmogelijk gemaakt. In 1933 vluchtten ze naar Groningen, waar zijn vader in 1937 overleed. Eenmaal in Nederland sloot Max zich aan bij de groep Palestina-pioniers, die onder leiding van zijn broer Isaak stond. Zijn agrarische opleiding kreeg hij op het Zeijerveld in Drenthe. De zogenaamde Deventer Vereniging, waarmee Zeijerveld nauw contact onderhield, had geen eigen woon- of werklocatie. De leerlingen woonden en werkten bij boeren verspreid over heel Nederland. Voor theoretische vakken en culturele activiteiten kwam men samen in het verenigingsgebouw "Beth Chaloets" in Deventer. Er waren veel onderlinge contacten, ook met andere verenigingen.

Toen zijn broer Izaak zich inscheepte op het schip 'Dora'* vergezelde Max hem. Op het laatste moment liet hij zich bepraten om in Nederland te blijven om medeleiding te geven aan de Palestina-pioniers. Tijdens zijn verblijf in de Loosdrechtse Rade leerde hij zijn latere verloofde Metta Lande kennen, een gevluchte Jodin uit Wenen. Van juni 1940 tot eind maart 1941 verbleef hij opnieuw bij de familie ter Haar, waarna hij naar Assen vertrok. Hier werkte hij samen met Schraga Engel, Harald Simon en Albert Berger in de papierfabriek. In 1942 sloot hij zich aan bij de verzetsgroep van Joop Westerweel.

*Op zondagochtend 16 juli 1939 vertrok de Dora vanuit Amsterdam, met meer dan 300 Joodse vluchtelingen uit Nazi-Duitsland aan boord, en ongeveer 20 Nederlandse Joden. Het schip ging naar Antwerpen en Vlissingen en haalde daar nog zeker 200 Duits-Joodse vluchtelingen op. Het was het laatste schip met vluchtelingen, dat uit Nederland vertrok.

Westerweelgroep

Vanuit de Loosdrechtse Rade - de bewoners van dit paviljoen waren grotendeels jongeren uit Nazi Duitsland en Oostenrijk, die in het najaar van 1938 naar Nederland waren gebracht zonder ouders of familie - zette de Duitse vluchteling Joachim Simon (+1943) in 1942 een uitgebreid netwerk op om onderduikers onder te brengen en om vluchtroutes te organiseren. Hij deed dat samen met de Rotterdamse onderwijzer en pacifist Johan Gerard (Joop) Westerweel (+1944) en diens echtgenote, Wilhelmina Dora Bosdries (+1999). Het eigene van deze verzetsgroep was, dat zowel Joden als niet-Joden ervan deel uitmaakten. Bij de Joodse deelnemers ging het met name om Palestina-pioniers. Leden van de Deventer Vereniging deden volop mee. Dankzij de inzet van de groep Westerweel werden zo'n 400 jonge Duitse joden gered. Precies op tijd kwam deze groep achter de plannen om de kinderen van de Loosdrechtse Rade te deporteren. Op 16 augustus 1942 werden van daaruit meer dan dertig kinderen meegenomen en op onderduikadressen ondergebracht.

Arrestatie en onderduik

Max Windmüller werd op 14 augustus 1943 tijdens een razzia in Amsterdam gearresteerd en naar het kamp Westerbork gebracht. Reeds na vier dagen wist hij in een wasserijkar te ontsnappen en zette hij zijn verzetswerk verder voort. Hij kreeg, samen met zijn broer Emil, onderdak bij Frans en Henny Gerritsen te Haarlem. Als drukker was Henny Gerritsen in staat om allerlei officiële documenten te vervalsen. Dankzij hem kreeg Max Windmüller een nieuwe identiteit: Cor Andringa.

Werkzaam in Frankrijk

Max Windmüller verlegde zijn arbeidsterrein steeds meer naar Frankrijk. Hij werd de verbindingsman van de Westerweelgroep in Parijs, waar hij met zijn verloofde Metta Lande ging wonen. Zijn taak was het de vluchtelingen in groepjes van maximaal 4 personen vanaf de groene grens door België en Frankrijk te loodsen tot aan de Spaanse grens. Onvermoeibaar reisde hij tussen Nederland, België, Bretagne, Parijs en Zuid-Frankrijk. Al doende wist hij een honderdtal jonge mensen, onder wie zijn broer Emil, op weg te helpen naar de vrijheid. Max werkte al langer samen met de Frans-Joodse verzetsbeweging, deze groep wilde graag hulp uit London en had ondertussen contact met twee agenten, die zich hadden uitgegeven als leden van de Britse geheime dienst. Dit werd hun fataal, want deze contactpersonen bleken dubbelspionnen te zijn, die ook voor de Gestapo werkten. Tijdens een treffen van Max met de leiders van het Franse verzet in Parijs op 18 juli 1944 viel de Gestapo binnen en werd iedereen gearresteerd. Ze werden verdacht van hoogverraad en spionage en naar het 'Durchgangslager Drancy' ten Noorden van Parijs gebracht. Toen de geallieerden Drancy naderden werden de belangrijkste politieke gevangenen, waaronder Max, met het allerlaatste transport op 17 augustus 1944 naar het concentratiekamp Buchenwald gebracht. Hij werd als dwangarbeider tewerkgesteld in een pantser platenfabriek te Bochum en kort voor het einde van het Nazi-dictatuur weer naar Buchenwald gebracht. Van hieruit werden de gevangenen in een veewagen naar Flossenbürg getransporteerd, waar vervolgens met de geallieerden op de hielen hun 'dodenmars' naar Dachau begon. Ook Max was ondertussen ernstig verzwakt en half verhongerd. Op 21-04-1945, de vierde dag van deze tocht, wilde Max wat water drinken uit een put en werd hij door een bewaker neergeschoten. Zo stierf hij één dag voor de bevrijding van deze groep gedeporteerden in Winklarn, Kreis Cham. Hij werd begraven te Buchenwald.

Max Windmüller Strasse in Emden

Westerweel monument

Onderscheiden

In 1946 kreeg Max Windmüller postuum de medaille van het Franse verzet 'la Résistance Française'. In het Westerweelwoud te Ramat Menashe/Israël staat een gedenkteken voor Joop Westerweel, Max Windmüller en hun medestrijders. In Emden/Duitsland werd de naar hem vernoemde Max-Windmüller-Stichting opgericht en werd op 8 november 1998 de Webergildestrasse te Emden omgedoopt tot Max-Windmüller-Strasse. De familie ter Haar was hierbij aanwezig. In 2015 werd het nieuwe gymnasium aan de Steinweg naar hem vernoemd. En er werden Stolpersteine gelegd aan de Mühlenstrasse 4 te Emden.

Hij wordt geëerd in de Nederlandse en Franse gedenkrimte in het Yad Vashem-museum en in het museum van de Ghettostrijders Beit Lochamei Haghettaot, beiden in Israël en in het Virginia Holocaust Museum te Illinois/USA. Er is in 1997 een boek uitgebracht: 'Max Windmüller 1920-1945' en in 2010 een film/documentaire over zijn leven: 'Deckname Cor, die dramatische Geschichte des Max Windmüller'.

In Amsterdam werd in 1988 een monument onthuld, dat gewijd is aan de Joodse verzetstrijders. Tenminste duizend Joden waren direct bij het verzet betrokken. De helft daarvan moest dit met de dood bekopen. Max Windmüller was één van die vijfhonderd.

Zijn familie

Salomon, de oudste broer van Max, werd samen met vrouw en kind, en met zijn moeder en schoonvader in 1942 naar Westerbork gedeporteerd. Allen overleden te Auschwitz. De weduwe Jette Windmüller-Seligmann was nog in ondertrouw gegaan met de schoonvader van Salomon, Max Kornblum, het huwelijk kon echter niet voltrokken worden omdat ze op transport gesteld waren. Max Kornblum overleed op 15-12-1942, dezelfde dag als Jette Seligmann. Haar andere kinderen Isaak (+1999), Emil (+1992) en Ruth (+2000) overleefden de oorlog. Ook Metta Lande heeft de oorlog overleefd, ze is naar Israël geëmigreerd, waar ze huwde en bekend stond als Shulamit Roethler.

De familie ter Haar

Het erve Koekoek was van oorsprong de Weusthag-hoeve. Deze boerderij op het Hesselder lag een klein stukje ten noorden van de Topweg, dichtbij de afslag de Houtmaatweg. Nu loopt hier de A1 en is er de woonwijk Vossenbelt gerealiseerd. De familie ter Haar bestond uit: vader Berend en zijn vrouw Johanna Snuverink, zijn gehandicapte zus Johanna en zijn zoon Willem met diens vrouw Gerda Brunnekreeft. Dochter Annie werd in 1940 geboren, later volgden nog Jannie en Dientje. Behalve Annie is iedereen al overleden. Uit een gesprek met dochter Annie Morsink-ter Haar blijkt dat in de familie nog vaak over de pioniers werd gesproken, vooral over Max en Schraga werd nog vaak verteld. Enkelen pioniers zijn later nog op bezoek geweest, moeder

vertelde daar dan wel over maar de namen had ze niet altijd onthouden. In 1980 is Schraga Engel op bezoek geweest en ook Arie Windmüller (een zoon van Isaac) heeft hen bezocht. In 1998 is de familie met een busje naar Emden geweest bij de onthulling van de Max-Windmüller-Strasse.

Foto's uit het album van Max met eigen onderschrift

Op de Koekoek
boven v.l.n.r. pioniers Klara Rothenberg en Schraga Engel op bezoek, Gerda en Willem, onder zus Johanna, vrouw Johanna en Barend Jan

Sommer —
boerderij in de zomer

Is de pannekoek al klaar?
Is de pannekoek al klaar?

mooi stillzitten
Max met Annie Morsink-ter Haar *1940

Max met andere Palestina-pioniers uit Weerselo

Harald Simon en Max

In het midden Max en Schraga Engel 1941 te Assen

Eén van de brieven van Max aan Willem ter Haar.

Beste Willem!

Groningen 3 sept. 1939

Je zult wel opkijken mij hier in Groningen te weten. Het is alleen maar voor eventjes geweest! Ik weet niet, hoe later de treinverbindingen zijn, daarom ben ik nu 2 dagen thuis.

Mijn moeder was niet goed in orde, maar nu gaat het weer.

Ik zal zoo spoedig mogelijk weer naar Hengelo terugkeren. De haver en het hooi zijn mooi zonder regen binnen gekomen. Alles gaat zijn gewone gang, je hoeft je nergens zorgen over te maken. Ik overleg alles wel met Barend Jan en de overigen. Frans wil, zodra de toestand anders wordt ook naar een andere boer. (Je hoeft niet te zeggen, dat ik je dit schrijf!) Ik zal jullie wel door deze tijd heen helpen, tenminste als er niets tussen komt.

Dat Vera* weg is weet je zeker al, hé? Maar we redden ons wel. Zeg, wat moet er gebeuren, als Sannie hengstig is?

Willem hoe gaat het met jou? Ik hoop dat jij je al ingeleefd hebt!

Ik weet op 't oogenblik geen nieuws mehr! Wanneer er iets bijzonders is, zal ik je op de hoogte houden. Morgen ben ik weer op jullie's bedrijf.

Wees van harte gegroet

door je trouwe vriend Max!

* Vera was een paard en Willem was toen opgeroepen voor de mobilisatie en zat in Woudrichem.

Groningen 3. Sept. 1939

Beste Willem!
Je zult wel opkijken mij hier in Groningen te
weten, wees! Het is alleen maar voor evenjes
geweest! Ik weet niet, hoe later de treinverbin-
dingen zijn, daarom ben ik nu 2 dagen thuis.
Mijn moeder was niet goed in orde, maar nu gaat het
weer.
Ik zal zoo spoedig mogelijk weer naar Hengelo terug-
keren. De haver en het hooi zijn mooi, zonder regen
binnen gekomen. Alles gaat zijn gewone gang. Ik hoeft
je nergens zorgen over te maken. Ik overleg alles wel
met Barend Jan en de overigen. Frans wil, zodra
de toestand anders wordt, ook naar een andere
boer. (Je hoeft niet te zeggen, dat ik je dit schrijf!) Ik zal
jullie wel door deze tijd heen helpen, tenminste,
als er niets tussen komt.
Dat Vera weg is, weet je zeker al, hé? Maar we redden
ons wel. Zeg, wat moet er gebeuren, als Sannie
hengstig is?
Willem hoe gaat het met jou? Ik hoop dat jij je al in-
geleefd hebt!
Ik weet op 't oogenblik geen nieuws mehr!
Wanneer er iets bijzonders is, zal ik je op de
hoogte houden.

Morgen ben ik weer op jullie's bedrijf.

Wees van harte gegroet

door je trouwe vriend

Max!

In totaal zijn er in de gemeente Weerselo zessendertig Palestina-pioniers als landbouwersknecht/-volontair werkzaam geweest. De meesten op adressen in Hasselo, verder nog in Deurningen, Gammelke en Klein Driene. Op Klein Driene na waren ze allemaal ondergebracht bij Nederlands Hervormde boeren. Eén van deze pioniers is zelfs in Weerselo getrouwd.

Moser, Kurt Erich Israël

Geb. 03-06-1920 te Wuppertal-Elberfeld, Duitsland. Overl. 31-03-1944 te Auschwitz, Polen.
Z.v. Salomon Moser en Jenny Heidt.
Gehuwd met Ruth Liemann.

Hij verbleef van september 1941 tot december 1942 bij de familie Sanderman op het erve Leuvelt te Hasselo nr. 5. Deze boerderij staat nog aan het Bartelinkslaantje in het huidige Hengelo en is nu een zorgboerderij. Kurt Erich werd geboren te Elberfeld bij Wuppertal in een gezin van drie kinderen. Hij kwam begin november 1938 vanuit Turijn naar het agrarische opleidingscentrum de Wieringermeer, waar ook zijn broer Hans verbleef.

In 1934 was onder andere in de Wieringermeer, nabij het dorp Nieuwesluis, een agrarisch opleidingscentrum opgericht om Duitse vluchtelingen tussen de 18 en 24 jaar op te vangen. Officieel heette het: Werkdorp der Stichting Joodse Arbeid. Het dorp kreeg de status van hachsjara-instelling, waarmee de leerlingen de mogelijkheid kregen na hun opleiding naar Palestina te emigreren. Het Werkdorp werd in 1941 op last van de bezetter gesloten. Een deel van de bewoners is tijdens een grote razzia in Amsterdam opgepakt en naar Mauthausen gedeporteerd. Andere oud-werkdorpers hebben deelgenomen aan de verzetsactiviteiten van de zogenaamde Westerweelgroep.

werkdorp de Wieringermeer

erve Leuvelt

Kurt Erich verbleef na de sluiting van het Werkdorp een maand in 'De Korenbloem', een opvangadres van de Deventer Vereniging aan de Papenstraat en kwam vervolgens in september 1941 als landbouwersleerling bij de familie Sanderman. Hij trouwde op 11-08-1942 te Weerselo met Ruth Sara Liemann, geb. 16-02-1923 te Berlijn. Zijn ouders konden geen toestemming geven, aangezien ze toen al onvindbaar waren. Beide ouders zijn omgekomen in het vernietigingskamp te Minsk. Bij beschikking van Justitie Almelo werd dispensatie van afkondiging en wachttijd verleend. Getuigen bij het huwelijk waren vader Hendrik Willem Sanderman en zijn zoon Hendrik Barend.

Hij kende Ruth al van de opleiding in de Wieringermeer en ook zij verbleef tijdelijk in Deventer. Na hun huwelijk vertrokken Kurt Erich en Ruth naar Amsterdam. Hier woonden ze illegaal in een flat, die al eerder was geëvacueerd en gesloten door de Duitsers. Ze kregen samen twee zoons, Rudi Max geboren op 26 december 1942 en - op Ruth's onderduikadres in Velp - Kurt Eric jr. geboren 1944. Zoon Rudi Max werd medio 1943 als baby van negen maanden via de ondergrondse ondergebracht bij Cornelis en Isabella Pouwer-Ganzevoort in Arnhem, daar kreeg hij de schuilnaam Freddy Pouwer. Na de oorlog werd hij weer met zijn moeder herenigd, hij werd door zijn pleegouders erg gemist. Hij heeft dank zij hen de oorlog overleefd en had sinds 1971 weer contact met hen. In 1975 werden ze voor hun hulp onderscheiden door Yad Vashem. Rudi Max groeide na het tweede huwelijk van zijn moeder op bij zijn oom Hans (Yochanan), als nieuwe voornaam koos hij de naam Reuven.

Kurt werd opgepakt in Amsterdam en kwam op 26 augustus 1943 in kamp Westerbork - strafkamp 67. Hij werd op 31 augustus op transport gesteld naar het concentratiekamp Auschwitz. Zijn overlijdensakte werd in 1951 opgemaakt in Weerselo, zijn laatste officiële adres. Beide kinderen overleefden de oorlog. Reuven woont nu in Israël en Kurt Erich in Denver, Colorado. Ruth Sara Moser-Liemann overleefde de oorlog en overleed in 1954 in Israël. Ook zijn broer Hans en zus Eva overleefden de oorlog. Hans overleefde het concentratiekamp Bergen-Belsen en Eva vertrok met het laatste kindertransport naar Engeland. Kurt Erich staat vermeld op het monument voor de slachtoffers van het naziregime te Wuppertal. In januari 2018 heeft Reuven een bezoek aan Weerselo en aan het Monument Oorlogsslachtoffers Dinkelland gebracht.

Even een korte uitleg over de pioniers

In 1918 werd de vakopleiding voor Palestina-pioniers, de Deventer Vereniging opgericht, waar in de vooroorlogse jaren honderden pioniers uit binnen- en buitenland hun opleiding kregen. Jongeren die zich door het volgen van een agrarische opleiding voorbereidden op migratie naar het toenmalige Palestina, sinds 1948 opgesplitst in Palestina en Israël. Het opbouwen van een joodse staat in Palestina werd door de Joodse jongeren gezien als het enige antwoord op het groeiende antisemitisme in Europa. De voorbereiding, hachsjara genoemd, was noodzakelijk om vaardigheden te leren die in het onontgonnen gebied nodig waren. De opleiding was tevens een vereiste om een Brits immigratievisum te, een zogenaamd Palestina-certificaat te verkrijgen. Voor jonge pioniers bestond een apart opleidingstraject, de jeugdaliyah, onder andere op de Vondelhof in Amsterdam en later in de Loosdrechtse Rade. Agrarische opleidingscentra waren onder andere het Zeijerveld bij Assen en werkdorp de Wieringermeer bij Nieuwesluis. In Deventer werden de Joodse vluchtelingen in eerste instantie opgevangen in een gebouw van de vlietschool Teuge. Van hieruit werden ze voor een werkadres veelal ondergebracht in Gelderland en Twente. Tussen twee werkadressen in verbleven ze vaak in het verenigingsgebouw aan de Brink 70, later in 'De Korenbloem' aan de Papestraat 45 te Deventer. De pioniers uit deze streek kwamen alle veertien dagen bij elkaar in onder andere Hengelo. Het vluchtelingenbeleid werd na 1933 behoorlijk aangescherpt. Dit beleid werd ingegeven door de vrees dat bij de heersende crisis een te grote toevloed van nieuwkomers de economische belangen van de autochtone bevolking zou schaden en het probleem van de werkloosheid zou vergroten. Ook mochten de overheidsfinanciën niet belast worden met de kosten voor armlastige vreemdelingen. Voor de pioniers was het toegangsbeleid iets makkelijker aangezien ze geacht werden hier slechts tijdelijk te verblijven en de kosten voor onderhoud deels door de Joodse gemeenschap werden gedragen. Enkelen van hen sloten zich later aan bij de Westerweelgroep.

Deze verzetsgroep, bestaande uit Joden en niet-Joden zette in 1942 een uitgebreid netwerk op om onderduikers onder te brengen en om vluchtroutes te organiseren. Bij de Joodse deelnemers ging het met name om Palestina-pioniers. Leden van de Deventer Vereniging deden volop mee, zie hierover ook het verhaal van Max Windmüller.

N.B. Bij veel mannen staat de naam Israël en bij de vrouwen de naam Sara vermeld. Er is hier sprake van een Duitse maatregel van 17 augustus 1938. Op deze manier werd elke ambtenaar direct duidelijk dat hij te maken had met een Jood.

Verdere pioniers op Hasselo nr. 5

Russ, Günter

Geb. 21-06-1914 te Berlijn, Duitsland. Hij heeft waarschijnlijk de oorlog overleefd.

Z.v. Moritz Russ en Jettel Kaiser.

Hij verbleef hier van november 1938 tot februari 1939, daarna vertrok hij naar Amsterdam. In juli 1939 vertrok hij naar Palestina.

- Günter was een pionier van de Deventer Vereniging. In januari 1937 woonde hij korte tijd, tegelijk met Walter Münzer, in het verenigingsgebouw aan de Brink 70 te Deventer. Hij heeft voor zijn komst naar dit adres op twee andere adressen in de gemeente Weerselo gewoond, namelijk Hasselo nr. 42 en Deurningen nr. 21. Zijn moeder overleed door de Holocaust, het lot van de verdere familie is onbekend.

Marcuse, Erich Israel

Geb. 26-01-1921 te Greifenhagen in Pommern, Dtsl. Overl. 25-01-1943 te Auschwitz, Polen. Z.v. Julius Marcuse en Wally Israelski.

Hij verbleef hier van juni 1939 tot november 1939, daarna vertrok hij naar Renkum.

- Erich kwam in januari 1939 vanuit Bielefeld via de vliegschool Teuge naar Nederland.

Hij was een pionier van de Deventer Vereniging. Hij verbleef eerst bijna drie maanden in jeugdherberg 'De Kleine Haar' te Gorssel, een dependance van de Deventer Vereniging voor buitenlandse vluchtelingen. In 1943 zat hij in het Centraal Israëlitisch Krankzinnigen-gesticht Het Apeldoornsche Bos aan de Zutphensestraat 106 te Apeldoorn.

Hij was waarschijnlijk één van de vele Joodse vrijwilligers, die zich hier meldden nadat men in 1942 door de bezetter werd gedwongen alle niet-Joodse personeelsleden te ontslaan. Op 22 januari 1943 werden van hieruit ruim duizend mensen weggevoerd naar het vernietigingskamp Auschwitz II-Birkenau, waaronder Erich. Van niemand uit dit transport is ooit nog iets vernomen. Ook zijn ouders en zus Gertrud overleden door de Holocaust.

Hasselo nr. 7

Bij de familie Gerrit Huiskes op het 'erve Lansink', de boerderij stond aan het huidige Bartelinkslaantje en werd rond 1980 afgebroken.

Croner, Helene Sara

Geb. 03-01-1919 te Hamburg, Duitsland. Overl. 24-04-1999 te Zelhem.

D.v. Walter Croner en Jenny Meijer.

Zij verbleef hier van april 1939 tot eind december 1939. Daarna verbleef ze enkele dagen in Deventer bij Ru Cohen, de oprichter van de Deventer Vereniging. Hierna vertrok ze naar Brummen.

- Helene was de zesde uit een zeer arm gezin van zeven kinderen. Ze had zich in april 1938 aangesloten bij de pioniersvereniging Gut Jägerslust te Flensburg en vertrok in maart 1939 naar Nederland, waar ze zich aansloot bij de Deventer Vereniging.

Na haar verblijf in Hasselo en Brummen trouwde ze in augustus 1942 met Michiel Asser Benjamin Jacob. Ze besloten meteen daarna onder te duiken en kregen een schuilplaats onder de toren van de Protestantse Lambertikerk van Zelhem. Hier werd in december 1943 hun zoon Jan geboren. Omdat dit geen geschikte plek was voor en baby werd deze ondergebracht bij de familie Gebbink en Helene werd ondergebracht bij de familie Abbink. Haar man Jacob werd onder de toren ontdekt en naar Vught overgebracht. Hij overleed in februari 1945 in het concentratiekamp Gross Rosen (Polen).

Helene bleef in Zelhem wonen, waar ze de winkel in rookartikelen van Jacob's ouders overnam. Ze trouwde later met Johannes Hendrikus (Han) Roenhorst, die in 1997 overleed. Haar moeder, haar zussen Ruth, Anna en Meta en haar broer Leopold overleden door de Holocaust. Haar vader was al in 1934 overleden. Haar broers Herman en Herbert overleefden de oorlog.

Rothenberg, Klara Sara

Geb. 10-12-1919 te Wenen, Oostenrijk. Heeft de oorlog overleefd.

D.v. David Rothenberg en Rachel Grossmann.

Zij verbleef hier van juni 1940 tot november 1940. Ze was een pionier van de Deventer Vereniging. Klara kwam in januari 1939 vanuit Karlsruhe naar Apeldoorn.

Daar volgde ze een opleiding tot verpleegster op het Centraal Israëlitisch Krankzinnigengesticht Het Apeldoornsche Bos. Na haar verblijf in Hasselo behaalde ze in mei 1941 in Albergen haar melkers-diploma. In de loop van 1943 werd ze, om aan deportatie te ontkomen, opgenomen in het Katholieke St. Elisabeth ziekenhuis te Almelo en daar aan haar amandelen en blinde darm geopereerd. Daarna werd ze ondergebracht bij de tuinders familie Gerrit en Annie Nijhof uit Almelo. Vervolgens was ze ondergedoken en werkzaam als huishoudster bij de familie Wien tot midden 1944.

Ze sloot zich aan bij de Westerweelgroep, haar schuilnaam was Jantina Martens. Ze werd later ondergebracht bij Tieke Jansma, die aan veel Joden een onderduikadres bood, - Tieke heeft als kind in Denekamp gewoond. Toen enkele onderduikers tyfus kregen, werden ze door Tieke verzorgd, waarna zij uiteindelijk zelf op 31 jarige leeftijd aan tyfus overleed, Na het overlijden van Tieke, op wiens begrafenis Klara nog was, bleef ze met enkele anderen in haar huis ondergedoken tot de bevrijding in mei 1945. Ze vertrok naar Palestina, waar ze in 1945 trouwde met Abraham van Praag - die in 1936 ook in Hasselo verbleef. Ze woonden later in Moshav Kfar Monash, Israël.

Hasselo nr. 42

Bij de familie ter Haar op 'De Koekoek', deze boerderij op het Hesselder lag een klein stukje ten noorden van de Topweg, dichtbij de afslag de Houtmaatweg. Hier verbleef ook Max Windmüller.

Slijper, Joseph Leo (Joop)

Geb. 22-12-1910 te Amsterdam. Overl. 12-12-1986 te Tel Aviv, Israël.

Z.v. Lehman Slijper, makelaar in effecten en Mietje Asscher.

Hij verbleef hier van september 1935 tot februari 1937 en vertrok toen naar Amsterdam.

- In maart 1937 vertrok hij naar Palestina, om twee jaar later weer naar Amsterdam te komen.

Hij werkte daar vanaf november als pedagoog op de Vondelhof. In november 1939 werden hier 70 jongeren ondergebracht via de Stichting voor Immigratie en Opleiding van Kinderen in Palestina, de 'jeugd-alijah'. Dit waren Joodse kinderen uit Nazi-Duitsland die hier als vluchteling terecht waren gekomen. Hij vertrok later definitief naar Palestina, trouwde met Hannah Levi en kreeg twee zoons. Zijn moeder en zijn zus Sara hebben de Holocaust niet overleefd, zijn broer Isaac wel.

Russ, Günter

Hij verbleef hier van februari 1937 tot september 1937 en vertrok toen naar Hengelo, Gld.

Rosenbaum, Martin

Geb. 24-06-1907 te Schlüchtern, Duitsland. Heeft de oorlog overleefd.

Z.v. Jacob Rosenbaum en Mali Hausmann.

Hij verbleef hier van mei 1937 tot maart 1938.

- Hij woonde sinds januari 1934 in Amsterdam en vanaf juni 1935 in Rotterdam.

Hij was daar tot mei 1937 onder andere actief bij de Rotterdamse Vereniging van Palestina-pioniers. Na zijn verblijf in Hasselo emigreerde hij naar Palestina.

Zijn moeder en zijn broer Ernst hebben de Holocaust niet overleefd.

Engel, Ferencz (Schraga)

Geb. 07-09-1917 te Parkau, Tsjecho-Slowakije. Overl. 10-12-1987 te Yokneam, Israël.

Z.v. József Engel en Miryam Jólán Baig.

Hij verbleef hier van mei 1938 tot december 1938, vervolgens vertrok hij naar Almelo, Eerbeek en begin 1941 naar Assen. Hier werkte hij met de 'Weerselose' pioniers Max Windmuller, Harald Simon en Albert Berger in de papierfabriek. Schraga kende Max reeds van het Zeijerveld en ook van de Deventer Vereniging. Beiden werden lid van de Westerweelgroep. Schraga vluchtte in januari 1943 naar Frankrijk.

Hij werd onderweg opgepakt en kwam via Auschwitz in het concentratiekamp Flossenbürg in Beieren terecht. Van hieruit ging het verder naar Cham, waar ze door de Amerikanen werden bevrijd. Hij heeft in totaal in zeven concentratiekampen gezeten en is na arrestatie enige malen uit de trein gesprongen. Schraga keerde in mei 1945 terug naar Nederland. Hij trouwde in september 1945 met Winnie Nabarro, waarna ze samen in april 1946 naar Palestina emigreerden.

Schraga, Gerda en Willem rond 1940

Ze richtten een boerderij op in Yokneam bij Haifa, samen kregen ze vijf kinderen. Winnie overleed in 2011. Zijn familie heeft de oorlog overleefd. Schraga kwam in 1980 nog op bezoek bij de familie ter Haar.

Schraga en Gerda ter Haar in 1980

Jacobs, Siegfried

Geb. 28-11-1914 te Amsterdam. Overl. 22-01-1943 te Auschwitz, Polen.

Z.v. Samuel Jacobs, kantoorbediende, en Bella Reich.

Hij verbleef hier van maart 1941 tot december 1942, tegelijk met Rolf Rothmann.

Eén dag voor zijn aankomst was Max Windmüller van dit adres vertrokken.

- Hij verbleef eerder vanaf januari 1940 tot september 1940 in Gorssel. In februari 1941 vertrok hij naar Hengelo en vervolgens naar Hasselo. In september 1942 werd zijn opsporing verzocht. Hier het bericht uit het Algemeen Politieblad: "De Burgemeester van Weerselo verzoekt opsporing, aanhouding en voorgeleiding van Siegfried Jacobs, landbouwersknecht, wonende in de wijk Hasselo 42 te Weerselo. Hij wordt ervan verdacht van woonplaats te zijn veranderd zonder de daartoe vereiste vergunning te hebben verkregen." Met deze omschrijving werden joden aangeduid die waren ondergedoken. Hij werd opgepakt en kwam op 30 september 1942 in kamp Westerbork. Hij werd op 6 november op transport gesteld naar het concentratiekamp Auschwitz. Zijn vader en broer Frits hebben de Holocaust niet overleefd, zijn moeder was al voor de oorlog overleden.

Rothmann, Herbert Rolf

Geb. 18-03-1921 te Berlijn, Duitsland. Overl. in 1945 te Palestina.

Z.v. Ernst Eisig Rothmann en Charlotta Joseph.

Hij verbleef hier van april 1941 tot januari 1943, in dezelfde periode als Siegfried Jacobs.

- Rolf kwam in maart 1939 naar Nederland via de vlietschool Teuge. In april 1939 vertrok hij naar Hummelo, in oktober 1939 naar Hoog-Keppel en vervolgens in februari 1940 naar Rheden. Ook hij was een pionier van de Deventer Vereniging. Hij kwam in Hengelo in contact met Herman Smies en Hennie Smies-Vallinga die lid waren van de geheelonthoudersbond en daarnaast socialist waren. Hennie heeft Rolf bij Tilburg over de grens geholpen, hij had een paspoort op naam van Rolf Vallinga. Via België en Frankrijk (met hulp van Max Windmüller) en een zware tocht over de Pyreneeën (samen met onder andere Emil Windmüller) arriveerde hij uiteindelijk in november 1944 met de 'Guinee' in Palestina. Daar is hij in 1945 overleden na een korte maar hevige ziekte. Zijn vader overleed door de Holocaust.

Hasselo nr. 46

Bij de familie Jan Willem Huiskes. De boerderij stond aan de Achterhoekseweg, nu de A1 ter hoogte van het PTT gebouw.

Rath, Simon

Geb. 31-08-1919 te Stanislav, Rusland. Overl. in 2010 te Omer, Israël.
Z.v. Nathan Rath, bedrijfsleider, en Mina Stopper.

Hij verbleef hier van juni 1937 tot februari 1938.
- Hij kwam hier vanuit Amsterdam, waar zijn ouders woonden. Na zijn verblijf in Hasselo vertrok hij naar Brummen en een jaar later naar Heemskerk. Hij vertrok in juli 1939 met het laatste schip de 'Dora' naar Palestina. Hij trouwde daar met Deborah Schönfeld. Ook zijn ouders en zijn broer Gerchon overleefden de oorlog. Zijn broer Rubin en zus Erna met haar gezin overleden door de Holocaust.

Mühlrad, David

Geb. 03-04-1915 te Wenen, Oostenrijk. Heeft de oorlog overleefd.
Z.v. Jacob Mühlrad, bioscoophouder, en Leie Flank.

Hij verbleef hier, komend uit Rotterdam, van oktober 1940 tot mei 1941. Daarna vertrok hij naar Hasselo nr. 54. Het gezin woonde in 1918 in Rotterdam, waar zijn moeder overleed. Zijn vader was hier directeur van diverse bioscopen.

Vader hertrouwde in 1920 met Fanny Rosenzweig, hij overleed in 1934. Allen hadden sinds 1925 de Nederlandse nationaliteit. David woonde in 1930 korte tijd in Lonneker. Na zijn verblijf in Hasselo lukte het hem om naar het vrije Zwitserland te vluchten, waar hij in februari 1943 arriveerde. Ook zijn broer Izio overleefde de oorlog, hij vluchtte in 1937 naar Buenos Aires. Zijn stiefmoeder Fanny en zijn halfbroer en -zus Max en Lottie overleden door de Holocaust.

Rajzenstadt, Heinrich/Hirsch Schija

Geb. 28-07-1922 te Essen, Duitsland. Heeft de oorlog overleefd.
Z.v. Gustav/Godel Rajzenstadt, leerlooier, en Bertha Finkelstein.

Hij verbleef hier van mei 1941 tot januari 1942.

- Zijn vader woonde sinds augustus 1938 in Amsterdam, zijn moeder overleed in oktober 1938 in Essen, Duitsland. In februari 1939 stuurde zijn vader een brief naar het ministerie. Hij schreef daarin over zijn zoon Hirsch, die na een verblijf in een concentratiekamp van de autoriteiten toestemming had gekregen om naar Nederland te komen en sinds december 1938 hier verbleef. Ondertussen was hij drie weken in quarantaine geweest in Rotterdam en daarna opgevangen in jeugdherberg 'De Kleine Haar' te Gorssel, een dependance van de Deventer Vereniging voor buitenlandse vluchtelingen. Graag zou hij nu toestemming krijgen om, als zorgende weduwnaar van reeds twee kinderen, ook deze zoon naar Amsterdam te halen. Hirsch kwam vervolgens na een kort verblijf in Gouda naar Amsterdam. In 1940 verbleef hij in Rheden en in mei 1941 kwam hij naar Hasselo. In januari 1942 vertrok hij weer naar Amsterdam. Hij heeft de oorlog overleefd en trouwde in 1946 te Bussum met Getwa Clara Looije. Waarschijnlijk zijn ze naar Argentinië verhuisd en later weer naar Amsterdam. Zijn achternaam werd later geschreven als Reisenstadt. Ook zijn zus Maria en broer Abraham hebben de oorlog overleefd. Zijn vader en stiefmoeder - zijn vader hertrouwde in 1942 met Regina Kahn - overleden door de Holocaust.

Hasselo nr. 54

Bij de familie Snuverink-Hammink nabij erve 'De Bongerd'.

Tegenwoordig de nieuwbouwwijk van Borne nabij de straten Lover en Rozenhof.

Misch, Peter Salomon

Geb. 22-04-1915 te Berlijn-Wittenau, Duitsland. Overl. 07-08-2005 te Israël.

Z.v. Willi Misch en Elsebeth Kinsky.

Hij verbleef hier van november 1938 tot mei 1939. Hij behoorde tot de Deventer Vereniging.

- In 1935-1936 was hij landbouwersknecht in de gemeente Borne. In juni 1936 vertrok hij naar Hummelo en Keppel, in november 1937 naar De Wijk en in mei 1938 naar Voorst. Na zijn verblijf in Hasselo vertrok hij naar jeugdherberg 'De Assumburg' te Heemskerck.

Hij trouwde met Charlotte Ebel (geboren in Beuthen) en vertrok in juni 1939 met haar naar Palestina. In juni 1942 volgde de scheiding, waarna hij trouwde met de Margot Pinkus. Later was hij getrouwd met de weduwe Annemarie Goldschmidt-Poser. Samen met hen had hij vijf kinderen/stiefkinderen. Zijn moeder overleed door de Holocaust. Zijn vader Willi, broer Klaus en zussen Suse en Lore hebben waarschijnlijk overleefd.

Prinz, Leonhard Israel

Geb. 25-12-1919 te Allenstein, Dtsl. nu Polen. Overl. 31-05-1945 te Bergen-Belsen, Dtsl.*

Hij verbleef hier van januari 1939 tot februari 1940. Leonhard kwam in januari 1939 vanuit

Bielefeld via de vliegschool Teuge in Nederland. Hij was een pionier van de Deventer

Vereniging. Na Hasselo vertrok hij naar Brummen en kort daarop naar Deventer.

Hij woonde daar in het Beth Chaloe's-huis 'De Korenbloem' aan de Papenstraat. Dit huis werd beheerd door de Deventer Vereniging tot vakopleiding voor Palestina-pioniers.

Hij werd via kamp Westerbork op 6 november 1942 op transport gesteld naar het concentratiekamp Auschwitz. Hij werd op 15 maart 1944 naar het concentratiekamp Bergen-Belsen getransporteerd.

* Hij blijkt de oorlog te hebben overleefd. Volgens de 'Holocaust Survivors and Victims Database' is hij bevrijd uit het concentratiekamp Bergen-Belsen. Meer gegevens zijn niet bekend. Monument 'De Korenbloem' aan de Papenstraat te Deventer.

Mühlrad, David

Hij verbleef hier, komend van Hasselo nr. 46, van mei 1941 tot december 1942.

Verliebter, David

Geb. 21-04-1921 te Den Haag, Overl. 16-02-2003 te New York, USA.

Z.v. Jacob Verliebter, koopman, en Rosa Sleyen.

Hij verbleef hier van april 1941 tot januari 1942.

- David kwam eind maart 1941 naar Hengelo, een maand later kwam hij als landbouwersknecht naar Hasselo. Eind januari 1942 vertrok hij weer naar Den Haag. In datzelfde jaar vertrok hij naar België. Hij kon van hieruit ook het leven van zijn zus Deborah redden toen zij haar onderduikadres in Den Haag moest verlaten. Zijn ouders overleden door de Holocaust. In september 1943 arriveerde David in Zwitserland. Hij emigreerde in 1950 naar de Verenigde Staten, waar hij in 2003 te New York overleed. Hij was gehuwd met Mireilla Rebecca Léon. Hij werd in Ramat, Israël begraven.

Hasselo nr. 55

Bij de familie Jan Lambertus Snuverink op erve 'De Bongerd'.
De boerderij stond circa 500 m. westzuidwest vanaf restaurant Boomkamp,
tegenwoordig de nieuwbouwwijk van Borne nabij de straten Lover en Rozenhof.

Eiger, Horst

Geb. 01-04-1914 te Lötzen, Duitsland. Heeft de oorlog overleefd.
Hij verbleef hier als landbouwer, komend vanuit Lonneker, vanaf september 1933.

Hij werd in november 1937 ambtshalve afgeschreven met de opmerking: vermoedelijk naar Roemenië.
Hij is samen met zijn echtgenote Dyna Goldberg in 1938 naar Palestina vertrokken. Als beroep stond er fotograaf vermeld. Ze woonden in Haifa.
Over zijn familie is verder niets bekend, mogelijk had hij een zus Else, die ook overleefde. Het is niet zeker of hij tot de Palestina-pioniers behoorde.

Praag van, Abraham

Geb. 11-01-1910 te Amsterdam. Heeft de oorlog overleefd.
Z.v. Joel van Praag, sigarenmaker, en Sophia Peper.
Hij verbleef hier van juni 1936 tot november 1936.
- Hij kwam in augustus 1934 vanuit Amsterdam naar Voorst en was een pionier van de Deventer Vereniging. Na zijn verblijf in Hasselo vertrok hij in augustus 1936 samen met zijn eerste vrouw Henriëtte Baars naar Palestina. Met haar was hij in diezelfde maand te Hellendoorn getrouwd, samen hadden ze één zoon. Na een echtscheiding trouwde hij in 1945 met mede-pionier Klara Rothenberg - die in 1940 in Hasselo verbleef - en woonde met haar in Moshav Kfar Monash, Israël. Zijn ouders en broer Arnold overleden door de Holocaust.

Weinberg, Willi

Geb. 21-09-1911 te Oelde, Duitsland. Overl. 17-03-1987 te Israël.
Z.v. Josef Weinberg, kleermaker, en Berta Lippe.
Hij verbleef hier van oktober 1936 tot juli 1937.
Hij behoorde waarschijnlijk tot de Deventer Vereniging.
- Hij kwam hier vanuit de Lange Strasse 13 te Oelde en vertrok naar Voorst.

Daar verbleef ook regelmatig zijn broer Erich als vertegenwoordiger van de pioniers.
Zijn moeder overleed in 1940 in Oelde, en is daar de laatst begraven op het Joodse kerkhof.
Willi trouwde in januari 1938 met Margarete Grünebaum en is in maart 1938 met haar naar Palestina vertrokken. Ze woonden later in Tel Aviv.
Ook zijn broer Erich overleefde de oorlog.

Leefsma, Eduard

Geb. 31-05-1917 te Den Haag. Overl. 28-01-2009 te Israël.

Z.v. Mozes Leefsma, handelsagent, en Marianne Sniijders.

Hij verbleef hier van juni 1938 tot februari 1939.

- Eduard/Eddy kwam vanuit Diepenveen naar Hasselo, hierna ging hij naar de familie Smit in Zenderen. Van de ruim dertig pioniers die in de gemeente Borne hebben gewoond, verbleven er in de loop der jaren tien op dit adres. In juli 1939 vertrok Eduard, waarschijnlijk met het laatste schip de 'Dora', naar Palestina. Hij trouwde later met de weduwe Clara Helena Goldschmidt-Leefsma. Ze kregen samen twee kinderen. Zijn ouders, zus Ella en broers Raphaël en Frits overleden allen in het concentratiekamp Sobibor te Polen.

Simon, Harald

Geb. 17-10-1920 te Bielefeld, Duitsland. Overl. 31-03-1944 te Auschwitz, Polen.

Z.v. Georg Simon en Johanna Humberg.

Hij verbleef hier van januari 1939 tot oktober 1939.

- Hij kwam eind december 1938 vanuit Bielefeld naar Deventer, waar hij woonde in het verenigingsgebouw aan de Brink 70. Van hieruit vertrok hij naar Hasselo en vervolgens naar Hengelo en in april 1941 naar Assen. Hier werkte hij samen met Max Windmüller, Schraga Engel en Albert Berger in de papierfabriek. Hij trouwde in september 1942 met de Assense Meta Cohen, eveneens Palestina-pionier. (Hij was eerder gehuwd met Miriam Isak, die rond 1940 in een concentratiekamp overleed - informatie familie Humberg.) Ze woonden daarna bij haar ouders aan de Oosterparallelweg 69 te Assen. Samen met zijn vrouw probeerde hij aan deportatie te ontkomen door onder te duiken, dit mislukte.

Harald werd in Rotterdam gearresteerd en op 19 oktober 1943 naar kamp Westerbork gebracht, evenals Meta. Beiden werden nog dezelfde dag op transport gesteld naar het concentratiekamp Auschwitz, waar Meta kort na aankomst werd omgebracht. Zijn ouders overleefden de oorlog en overleden later in Sao Paulo, Brazilië.

Hasselo nr. 60

Bij de familie Gerhardus Leuvelde bijgenaamd 'de Kogelboer', op de kruising Bornsedijk-Hesselerweg, nu gemeente Borne.

Münzer, Walter

Geb. 28-04-1912 te Berlijn, Duitsland. Heeft de oorlog overleefd.

Z.v. Max Münzer en Hedwig Dzialowsky.

Walter verbleef hier van februari 1937 tot februari 1939.

- Hij kwam vanuit Berlijn naar Nederland. Hij was een pionier van de Deventer Vereniging en verbleef voor hij naar Hasselo kwam in het verenigingsgebouw aan de Brink 70. Na zijn verblijf in Hasselo vertrok hij naar jeugdherberg 'De Assumburg' te Heemskerk. Zijn vader overleed al in 1933, zijn moeder werd slachtoffer van de Holocaust. Zijn zus Dorothea overleefde de oorlog, zij vertrok naar Palestina. Waar Walter naar toe ging is onbekend.

Meijerstein, Herbert

Geb. 12-06-1922 te Göttingen, Duitsland. Overl. 30-09-1942 te Auschwitz, Polen.
Z.v. Siegfried Meijerstein, veehandelaar, en Rosa Gans.

Herbert verbleef hier van juni 1939 tot januari 1940. Hij was net als Kurt Erich Moser een pionier uit het agrarische opleidingscentrum de Wieringermeer. Voor hij naar Hasselo kwam, verbleef ook hij korte tijd op 'De Korenbloem' van de Deventer Vereniging.

Na Hasselo vertrok hij naar Brummen. en kort daarna weer naar de Wieringermeer. Hij woonde later in Amsterdam. Hij werd via kamp Westerbork op 15 juli 1942 naar het concentratiekamp Auschwitz getransporteerd. Ook zijn ouders werden slachtoffers van de Holocaust. Zijn broer Heinz vertrok op tijd naar Palestina en overleefde de oorlog.

Deurningen nr.17

Bij de familie Arnold ten Kate, de boerderij stond in de buurt van de Oude Postweg.

Lesser, Siegmund Theodor

Geb. 04-08-1916 te Beuthen, Dtsl. nu Polen. Overl. 04-07-1990 Kibbutz Gvaram, Israël.
Z.v. Hugo Lesser, houthandelaar, en Herta Goldstein.

Hij verbleef hier, komend vanuit Bussum, van augustus 1934 tot augustus 1936.
Daarna vertrok hij naar zijn ouders in Amsterdam.

Hij was zeer actief in de Nederlandse Pioniers Vereniging. Hij emigreerde later naar Israël en noemde zich vanaf toen Shmuel Lesser. Hij trouwde daar Josefa Freilich, samen kregen ze een zoon. Later trouwde hij met Penina Pixler en kreeg met haar twee dochters. Zijn vader overleed door de Holocaust. Zijn moeder, zijn broer Wolfgang en zijn zussen Charlotte en Eva overleefden de oorlog.

Sondheimer, Ewald

Geb. 16-08-1919 te Neuhoof-Fulda, Duitsland. Overl. 21-11-1996 te Beit Yitzchak, Israël.
Z.v. Nathan Sondheimer, koopman, en Lina Sommer.

Hij verbleef hier van oktober 1936 tot april 1938.

Ewald was een pionier van de Deventer Vereniging.

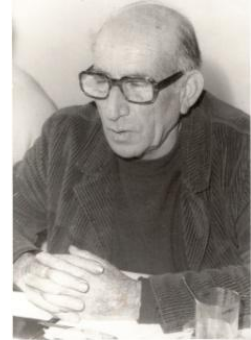
- Hij was de jongste uit een gezin van drie kinderen. Het gezin vertrok in 1929 naar Hünfeld en in mei 1933 naar Kassel. Ewald vertrok in 1936 naar Nederland, de rest van het gezin volgde een jaar later. Hij kwam vervolgens als landbouwer in oktober 1936 naar Deurningen en vertrok daarna naar het verenigingsgebouw aan de Brink 70 te Deventer. Hij werd zeer actief bij de Hachshara beweging. Zijn ouders en zus Elli emigreerden in februari 1939 naar Brazilië. Ewald - die naar Palestina wilde - en zus Liesel - die in Amsterdam getrouwd was - besloten in Nederland te blijven. Hij woonde onder andere in de 'jeugd-alijah' de Vondelhof.

Pogingen een Engels visum te krijgen mislukten, waarop hij in de herfst van 1939, met andere pioniers illegaal naar Palestina vertrok. Ewald, die zich vanaf toen Shomo noemde, stichtte daar met hen een kibboets.

Hier woonde hij met zijn vrouw Hava Eva Levy, die hij vanuit Nederland kende en waarmee hij in Palestina trouwde. Na enkele jaren vertrokken ze naar Emek Hefer, waar ze met een eigen landbouwbedrijf begonnen.

Hier werden ook hun twee kinderen geboren. Hun landbouwbedrijf werd een groot succes en een voorbeeld voor vele anderen. Hij werd actief in de politiek en later leidend persoon in de contacten tussen Duitse landbouworganisaties en Emek Hefer. Nadat bij hem in 1990 kanker werd geconstateerd, maakte hij met zijn gezin nog een afscheidsreis door zijn geboorteland Duitsland.

Hij overleed in 1996 in Israël, waar hij werd begraven. Zijn moeder Lina vertrok in 1952 na het overlijden van haar man naar Israël en ging bij Ewald wonen. Zus Liesel Wijnman en haar gezin overleden door de Holocaust. Zus Elli overleefde de oorlog en verhuisde in 1957 weer met haar gezin naar Duitsland.

Ebel, Sigismund

Geb. 28-07-1915 te Beuthen, Dtsl. nu Polen. Heeft de oorlog overleefd.

Z.v. Emil Ebel, verzekeringsagent, en Else Goldstein.

Hij verbleef hier van november 1936 tot april 1938.

- Sigismund kwam vanuit Londen naar Deurningen. Hij vertrok naar het verenigingsgebouw aan de Brink 70 te Deventer. Van hieruit ging hij naar Klarenbeek bij Voorst en later naar jeugdherberg 'De Assumburg' te Heemskerk. Vanaf mei 1939 werkte hij bij de 'jeugd-alijah' de Vondelhof in Amsterdam, waarna hij in september 1939 naar Palestina vertrok. Zijn familie overleefde de oorlog.

Spitz, David

Geb. 15-04-1918 te Hilversum. Overl. 30-09-1942 in Midden Europa.

Z.v. Elias Spitz, diamantklover, en Rachel Konijn.

Hij verbleef hier van mei 1938 tot maart 1939.

David was een pionier van de Deventer Vereniging. In maart 1939 vertrok hij naar zijn vader te Amsterdam. Daar werkte hij als tuinman bij de 'jeugd-alijah' de Vondelhof in Amsterdam. Hij trouwde met Marcella de Vries en woonde in 1942 hij met zijn vrouw in Wilp gemeente Voorst. Ze werden op hun vlucht naar het zuiden opgepakt en kwamen in kamp Mechelen terecht. Ze werden op 1 september 1942 naar het concentratiekamp Auschwitz gedeporteerd, waar Marcella kort na aankomst werd omgebracht.

Marcella en David

Beiden slachtoffer van de Holocaust, evenals zijn vader, stiefmoeder Lena Hoofiën (zijn moeder was in 1921 overleden) en zijn broers Abraham en Jacobus. Zijn broers Isaac en Frederik overleefden en vertrokken later naar Israël.

Kellner, Hermann Israel

Geb. 20-05-1921 te Wenen, Oostenrijk. Overl. 02-09-1972 te Herzla, Israël.

Hij verbleef hier van juli 1939 tot februari 1940.

- Hij kwam in januari 1939 vanuit Diepoldsau, Duitsland via de vliegschool Teuge naar Nederland. Hij was een pionier van de Deventer Vereniging en woonde toen op 'De Korenbloem' aan de Papenstraat 45 te Deventer. In februari 1939 vertrok hij naar Wierden en vervolgens naar Deurningen. Na zijn verblijf hier vertrok hij naar Dieren. Hij vluchtte via Spanje naar Palestina. Hij trouwde in 1953 te Herzla met Mathilda de Liver uit Nijkerk. Verdere gegevens zijn niet bekend.

Deurningen nr. 21

Bij de familie Herman Heutink, de boerderij stond in de buurt van de Oude Postweg.

Russ, Günter

Hij verbleef hier, komend uit Hummelo en Keppel, van mei 1938 tot november 1938.

Daarna vertrok hij naar Hasselo nr. 5.

Gammelke nr. 6

Bij de familie Jan Bosscha op 'Het Vasterd', nu de Gammelkerstraat nr. 10.

Eisner, Hans

Geb. 21-01-1921 Hindenburg, Dtsl. nu Polen. Overleden circa 1950 in Davos, Zwitserland.
Z.v. Hermann Eisner en Friedel Heymann.

Hij verbleef hier van maart 1939 tot december 1939, daarna vertrok hij naar Rheden.

- Hans kwam in maart 1939 vanuit Spreenhagen via de vliegschool Teuge naar Nederland. Hij was een pionier van de Deventer Vereniging. Hij woonde later bij de familie Vallinga in Deventer, de ouders van Hennie Smies-Vallinga uit Hengelo.

Hans werd ziek (TBC) na zijn verblijf in een Duits concentratiekamp. Rond oktober 1945 was hij in het sanatorium in Appelscha. In december 1949 verbleef hij in een sanatorium in Davos, Zwitserland. Hier stierf hij aan longontsteking, waarschijnlijk begin jaren vijftig. Zijn ouders, broer Walter en zus Helene hebben mogelijk allen de oorlog overleefd.

Cohen, Emanuel

Geb. 26-05-1916 te Amsterdam. Overl. 31-03-1944 te Polen.

Z.v. Levie Cohen, diamantklover, en Elisabeth Esther Salomons.

Hij verbleef hier van augustus 1940 tot december 1940.

- Emanuel kwam in februari 1936 via Amsterdam naar de vliegschool Teuge.

Hij was een pionier van de Deventer Vereniging. In februari 1937 vertrok hij naar Warnsveld en vervolgens van januari 1938 tot juni 1940 naar Zenderen. Na een kort verblijf bij zijn ouders kwam hij in augustus 1940 als landbouwersknecht bij de familie Bosscha. Daarna vertrok hij weer naar zijn ouders in Amsterdam. Emanuel kwam op 18 oktober 1943 naar kamp Westerbork. Hij werd de volgende dag al op transport gesteld naar het concentratiekamp Auschwitz. Ook zijn vader werd slachtoffer van de Holocaust. Zijn moeder en broer Lodewijk overleefden de oorlog.

Balint, Istvan

Geb. 04-09-1918 te Szeged, Hongarije. Overl. 16-04-1943 te Sobibor, Polen.

Z.v. Imre Balint en Margit Karliva Brummer.

Hij verbleef hier van december 1940 tot januari 1941.

- Istvan kwam in februari 1939 vanuit Hongarije via de vliegschool Teuge in Nederland. Hij was een Palestina-pionier van de Deventer Vereniging. Hij verbleef tot februari 1940 in jeugdherberg 'De Kleine Haar' te Gorssel, een dependance van de Deventer Vereniging voor buitenlandse vluchtelingen. Daarna vertrok hij naar Waddinxveen en vervolgens naar Hasselo. In juli 1941 vertrok hij naar de Keizerweg 40 te Enschede. Later woonde hij bij zijn verloofde Wilhelmina Esther Zion te Eibergen. Zion.

De hele familie besloot op verschillende adressen onder te duiken. Eén van de adressen was bij de familie Kottelenberg te Eibergen waar meerdere Joden waren ondergedoken. Ook Istvan was hier samen met Julius en Johanna Zion - een broer en zus van Wilhelmina - en de baby van Johanna ondergebracht. In maart 1943 werd er een inval gedaan op de boerderij.

Julius en Istvan waren al bijna ontsnapt toen Johanna met haar baby werd opgepakt. Om te voorkomen dat de Duitsers ze allemaal zouden vinden, kwam Istvan uit zijn schuilplaats tevoorschijn. Ze werden alle drie naar de kazerne in Neede gebracht en van daaruit naar Westerbork. Istvan kwam op 27 maart naar kamp Westerbork - strafbarak 66. Hij werd op 13 april 1943 op transport gesteld naar het concentratiekamp Sobibor. Hij werd slachtoffer van de Holocaust, zijn verloofde overleefde de oorlog.

Klein Driene nr. 8

Bij familie Hasselerharm-Luierink, aan de Oldenzaalsestraat nabij 'Chinatuin'. De enigste Katholieke boer waar pioniers verbleven. Alle andere boeren waren Nederlands Hervormd.

Hirschfeld, Werner Ernst Israel

Geb. 26-04-1920 te Breslau, Dtsl. nu Polen. Overl. 16-3-1986 te Israël.

Z.v. Willi Hirschfeld en Erna Peiser.

Hij verbleef hier van maart 1939 tot januari 1940.

- Werner ging voor de opleiding tot Palestina-pionier naar Havelberg, Duitsland. Op 8 maart 1939 kwam hij vanuit Spreenhagen naar de vliegschool Teuge. Hij was een pionier van de Deventer Vereniging. Van hieruit ging hij negen dagen later als landarbeider naar Kleine Driene. Na zijn verblijf hier vertrok hij naar Velp. Tussen 1941 en januari 1943 werkte hij op een boerderij in Almelo, waar hij zich redelijk veilig voelde. Tijdens razzia's dook hij onder bij familie van de boer. In januari 1943 vertrok hij naar een onderduikadres in Friesland. In januari 1944 werd het risico op verraad te groot en vertrok hij naar Amsterdam. Van hieruit zou hij met een groep naar Spanje vluchten, maar ze werden al in Utrecht opgepakt. Na een kort verblijf in de SS gevangenis te Scheveningen werden ze naar Westerbork gedeporteerd. Hier ontsnapte hij in maart met behulp van andere Palestina-pioniers. Via de vluchtroute van Max Windmüller arriveerde hij na een tocht door de Pyreneeën op 4 april 1944 in de Spaanse stad Lerida. Zijn paspoort stond op naam van Willem Henskens. In november 1944 vertrok hij met het schip 'Guinee' naar Palestina.

Zijn naam en geboortedatum stonden op de deportatielijst van 3 maart 1944, met bestemming Auschwitz. Op grond van deze administratieve gegevens werd de heer Hirschfeld na de oorlog door het Ministerie van Justitie officieel doodverklaard. In 1958 bleek dat de heer Hirschfeld aan deportatie was ontsnapt en in Israël woonde, toen hij via een advocaat bij het Informatiebureau van het Nederlandse Rode Kruis een verklaring van vervolging aanvroeg. Zijn moeder overleed door de Holocaust, zijn broer Heinz overleefde de oorlog.

Verdere Deventer pioniers.

Er zijn nog enkele pioniers die volgens informatie uit Deventer hier gewoond hebben, maar waarvan ik het adres niet kan achterhalen.

Nassenheimer, Kurt

Geb. 04-08-1920 Hamburg, Duitsland. Heeft de oorlog overleefd.

- Hij verbleef, komend vanuit Weerselo, van eind juni 1939 tot midden juli 1939 in 'De Korenbloem'. Daarna vertrok hij naar Palestina.

Berger, Albert

Geb. 03-05-1919 te Bonn, Duitsland. Overl. 21-02-1944 te Auschwitz-Monowitz, Polen. Z.v. Salomon Berger en Elisabeth Berger.

Albert woonde later in Siegburg, Hij zat tot eind december 1938 in het concentratiekamp Sachsenhausen en kwam in januari 1939 vanuit Bielefeld via de vliegschool Teuge naar Nederland. Vervolgens ging hij in februari 1939 naar Almelo. Hij was een Palestina-pionier van de Deventer Vereniging. Hij verbleef vanaf begin oktober 1939 in Weerselo (adres onbekend) en vertrok half november 1939 naar 'De Korenbloem' te Deventer. Hij woonde van april tot september 1941 in Assen, tegelijk met Max Windmuller, Schraga Engel en Harald Simon.

Daarna vertrok hij naar de Veldbeekweg te Enschede. Albert kwam op 3 oktober 1942 in kamp Westerbork - barak 58 en 64. Op 14 september 1942 werd hij vanuit kamp Westerbork naar het Extern kommando Auschwitz III-Monowitz getransporteerd. Hier werden de gevangenen tewerkgesteld in het enorme Buna-fabriekcomplex van het Duitse chemieconcern IG Farben. Zijn broers Adolf en Herman vertrokken naar Israël en overleefden de oorlog.

Tansz, Janö

Geb. 30-07-1918? te Pöpayör, Hongarije.

Hij kwam vanuit Budapest op 16 juni 1938 naar het verenigingsgebouw aan de Brink 70 te Deventer en vertrok een week later naar Deurningen. Over hem is verder niets bekend.

Van de in totaal 36 Palestina-pioniers, die in de gemeente Weerselo hebben gewoond, hebben er 25 de oorlog overleefd. Dit mede dankzij het feit dat ze jong, sterk en goed georganiseerd waren.

Mariët Blokhuis

Bronnen:

1. Bevolkingsregister gemeente Weerselo/Dinkelland.
2. Max Windmüller 1920-1945 - Prof. Klaus Meyer-Dettum Ghetto Fighters House Archives
3. Eike Besuden (regisseur): 'Deckname Cor - Die dramatische Geschichte des Max Windmüllers' (Pinguin Film); zie www.youtube.com/watch?v=NvNDwpDLB0k en www.youtube.com/watch?v=dbIpyFqM9rM en
4. Jonge idealisten op het Assense Zeijerveld - Jan Ridderbos.
5. Eddy Hillesum Centrum te Deventer - Herman Vrielink
6. communityjoodsmonument.nl en Ghetto Fighters House archives
7. Oriëntatie adressen onderduikers: Gerrit Welberg, Jan Aarninkhof en Annie Kamphuis-Aarninkhof.

Palestina-pioniers op het dak van het Beth Chaloets-huis te Deventer.
nr. 1 Max Windmüller, 2 Werner Hirschfeld, 3 Albert Berger, 4 Harald Simon

Palestina-pioniers te Assen, samen met Joodse meisjes uit Assen.
nr. 1 Harald Simon, 2 Hans Eisner, 3 Max Windmüller en 4 Schrage Engel.

Deze informatie is nu ook te vinden op <http://www.communityjoodsmonument.nl>